

Sovyetler Birliği'nde Psikiyatri Kötüye mi Kullanıldı?

Cem Taylan Erden, Tolga Binbay

Özet

Gerek bilimsel yayınlarda gerekse yazılı basında Sovyetler Birliği'nde psikiyatrinin siyasi amaçlarla kötüye kullanıldığına dair birçok yayın bulunmaktadır. Bu yayınlarda özellikle yavaş ilerleyen şizofreni tanısının rejim muhalifi siyasi aktivistleri sindirmek, zorla hastaneye yatırmak ve istem dışı tedavi etmek gibi uygulamalarda kötüye kullanıldığını öne sürmektedir. Bu makalede, söz konusu yayınlar ele alınarak bu iddialar değerlendirilmiştir. Yaptığımız değerlendirmeye göre iddiaları taşıyan yayınların bazı ortak özellikleri bulunmaktadır: (i) Yayınlar ağırlıklı olarak Batı Avrupa kaynaklıdır ve sınırlı sayıda yazarın tekrarlayan yayınlarına dayanmaktadır. (ii) Yayınlarda kopyala-yapıştır yöntemi ile önceki yayınlardan alınmış bölümler kullanılmaktadır. (iii) Yayınlar orijinal belgelerden çok kişisel görüşme ve deneyimlere dayanmaktadır. (iv) Bazı yayınlarda yazarlar iddiaları kendi önceki yayınlarına atıfta bulunarak kurmaktadır. (v) Sovyet psikiyatrisi tarihsel gelişimi içinde ele alınmamaktadır. (vi) Farklı ülkelerin uygulamaları ile karşılaştırmalı bir analiz yapılmamaktadır. (vii) Psikiyatri uygulamalarının ve düşüncesinin kendi iç gelişimi göz ardı edilmektedir. Bu makalede ulaştığımız bilgiler Sovyet psikiyatrisinin özellikle birkaç kişi ya da kuruma dayanan örgütlü bir saldırı ile karşı karşıya kaldığı yönündedir. Döneme damga vuran iki eğilim, birincisi Sovyet sosyalizminin ideolojik ve siyasal tikanıklığı, ikincisi de Sovyet imgesi etrafında özellikle Batı Avrupa'da oluşmuş olan daha geniş soru işaretleri nedeniyle Sovyet psikiyatrisinin üstündeki kötü algı yerleşiklik kazanmıştır.

Anahtar kelimeler: Sovyetler Birliği, psikiyatri, yavaş ilerleyen şizofreni, ideoloji, soğuk savaş

Aslında çok da kısa sayılamayacak bir tarih tek bir cümle ile özetlenebilir: *“Sovyetler Birliği'nde aktivistlere karşı sistematik baskı uygulanmıştır ve psikiyatri de bu baskıya kılıf olarak kullanılmıştır”* (van Voren, 2010a). Nasıl olsa artık sahibi kalmamış bir tarihten, Sovyetler Birliği'nden bahsediyoruz. Sahibi, muhatabı olmayınca da iddiaların ele alınması gerekliliği ortadan sanki kalkıyor ve hatta iddialar tarihsel birer gerçekliğe dönüşüyor. Hem de kolayca kabul ediliveren bir gerçeğe. Sovyetler Birliği'nde psikiyatrinin kötüye kullanılması da bu tür bir tarihsel gerçek. İnşa edilmiş, satır satır yazılmış ve sahipsiz kalmış.

Bu makalede Sovyetler Birliği'ndeki psikiyatri anlayışı ve uygulamaları doğrudan yer almıyor. Daha çok psikiyatrinin kötüye kullanılması iddialarının ortak özelliklerine ve ilginç rastlantılara bakacağız. Ve söz konusu rastlantıların olası anlamlarını tartışacağız.

Öncelikle bir noktanın altını çizmeliyiz: Ağırlıklı olarak kişisel beyanlarla kurulan bir tarih Sovyetlerde psikiyatri. Ki bu kişisel beyanlar birçok “akademik” makalenin temel yapıtaşını da oluşturabiliyor (Healey, 2014; van Voren, 2016). Ve bu makalelerin neredeyse tamamına göre Sovyetlerde psikiyatri “kötü-

ye kullanıldı." Hâl böyle olunca da Sovyetler ve psikiyatri konusu anti-Sovyetik, anti-komünist propagandanın en çok işlenen, en çok sevilen başlıklarından bir tanesi olarak öne çıkıyor.

Örneğin PubMed'de başlığında Ekim 2017 tarihin-de başlıklarında ya da özetlerinde "Türkiye ve psikiyatri" anahtar kelimeleri olan 117 makale yer alırken, başlığında ya da özetinde "Sovyet ve psikiyatri" anahtar kelimeleri olan 231 makale yer almaktadır. Ayrıca Google arama motoruna göre yine aynı tarih itibariyle İngilizcede Türkiye psikiyatrisi üzerine sadece iki kitap bulunurken Sovyet psikiyatrisi üzerine 50'den fazla kitap bulunmaktadır. Sovyet psikiyatrisi bir biçimde daha fazla ilgi çekmiş ve halen de çekiyor.

Bu görece ilgi gören yazın ses de getirmiş. Çünkü Sovyet psikiyatri pratiğini Nazi Almanyası'ndaki psikiyatri uygulamalarıyla eşitlemek, o uygulamalarla benzerlik kurmak için malzemeler ortaya çıkarılmış (van Voren, 2010a). Bu malzemeler sayesinde ise soğuk savaşın en etkili olduğu 1970'ler ve 1980'ler boyunca özellikle Batı Avrupa'da Sovyet psikiyatrisinin tıpkı Nazi Almanya'sındaki gibi insanlık dışı uygulamalara imza attığı ve "ideolojik amaçlarla siyasi otoritenin emrine girdiği" anlatılmış. Etkili de olmuş.

Kısa tarihçe

Sovyetlerde psikiyatrinin kötüye kullanıldığı iddiaları 1970'li yılların başında başlamaktadır. Bu iddiaya göre Sovyet psikiyatri uygulamaları, özellikle de yavaş ilerleyen şizofreni tanısı "rejim muhalifi siyasi aktivistleri" sindirmek, zorla hastaneye yatırmak ve istemdisi tedavi uygulamak için kullanılmıştır (Lav-

retsky, 1998; van Voren, 2010b; van Voren, 2016). Önceleri Batı Avrupalı sivil toplum kuruluşları tarafından dillendirilen iddialar 1972 yılında Dünya Psikiyatri Birliği (DPB) tarafından da dile getirilmiştir (van Voren, 2010b). 1976'da, iddiaların sembol ismi haline gelen ve yavaş ilerleyen şizofreni tanısı alan Vladimir Bukovski¹ Pinochet zindanlarında hapis tutulan Şili Komünist Partisi Genel Sekreteri Louis Corvalan ile değiş tokuş yapılır.² Bir yıl sonra DPB'nin 1977 Honolulu Kongresi'nde konu özellikle ABD heyeti ile Sovyet heyeti arasında açık bir tartışmaya dönüşmüştür (van Voren, 2010b). İddialar özellikle Batı Avrupa'da genel kabul görür ve bu nedenle Sovyet devletinin çeşitli kurumlarının yanı sıra Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin de gündemine girer. Bu çerçevede çeşitli teknik ve istihbarat raporları hazırlanır. Bu raporlar doğrultusunda karşı hamle 1983'te gelir ve Sovyetler Birliği DPB'nden çekilir (vanVoren, 2010b). Öte yandan Gorbaçov yönetimi tarafından uygulamaya konan politika değişiklikleri kapsamında ABD ile görüşmelerde Sovyet psikiyatrisi de başlıklardan birisi haline gelir (van Voren 2010b). Bu çerçevede oluşturulan ABD'li bir heyet 1988 yılında Sovyetler Birliği'nde birçok psikiyatri kurumunu denetler, hastalarla görüşür ve tanısal incelemelerde bulunur.³

¹ <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/tolga-binbay/bu-bukovski-ol-bukowski-degil-216802>

² <http://www.independent.co.uk/news/obituaries/luis-corvalan-communist-who-helped-allende-become-chiles-president-and-was-later-exchanged-for-the-2034138.html>

³ Raporun tamamına internette ulaşılabilir: United States Delegation to Assess Recent Changes in Soviet Psychiatry, 1990. Report of the U.S. Delegation to Assess Recent Changes in Soviet Psychiatry. Schizophr Bull. 15 (4 Suppl): 1-79. Ayrıca aynı dönemde bir Sovyet heyeti de ABD'de incelemelerde bulunuyor. Bu ziyarete dair bir görüş için: Yegerov, V. F., 1992. And How Is It Over There, Across the Ocean? Sch Bulletin. 18: 7-14.

İddialardaki ortak özellikler

İddialar ve tarihsel gelişmeler kabaca bu şekilde. Bu tarihsel gelişmelerin arkaplanına ulaşmak ise çok kolay değil. İnternet çağına ulaşmış olsak dahi tarihsel gelişmelere dair farklı bir okuma yapan kaynağa ulaşmak pek kolay değil. Konuyla ilgili hemen her makalede bulunabilen tarih okuması yukarıdaki çerçeveyi tekrarlayan yayınlardan ibaret. Ancak, ulaşmak zorlu da olsa tüm bu tarih anlatısına itiraz eden ve tarihi farklı okuyan yayınlar bulmak da mümkün (Wortis, 1950; Calloway, 1993; Slovenko, 2002).⁴ Bu itirazlar Sovyet psikiyatrisinin Sovyetler tarafından değil soğuk savaş çerçevesinde Batı tarafından politik amaçlarla kötüye kullanıldığını da iddia ediyor (Slovenko, 2002). Ama öte yandan dünyada ve Türkiye'de güncel psikiyatri camiasının çoğunluğu Sovyet psikiyatrisine dair oluşturulan egemen anlatıya ikna olmuş görüntüsü veriyor.

Eğer iddiaların tam tersi geçerli ise egemen olan imgenin yaratılması ve yerleşmesi nasıl mümkün olmuş olabilir? Çok boyutlu bir yanıtı var bu sorunun. Eldeki malzemedan, yani İngilizce makale ve kitap metinlerine hâ-

kim olan bazı özelliklerden, çakışmalardan ve isimlerden bazı yanıtları çıkarmak mümkün. Saptayabildiğimiz yedi ayrı ortak özellik olduğunu söyleyebiliriz.

Tekrarlayan yazar isimleri ve tarzlar

Taranan makale ve kitapların hemen göze çarpan özelliği bazı isimlerin kendilerini Sovyet psikiyatrisi konusuna adanmış olmaları. Akademik anlamda pek şaşırtıcı olmayabilecek bu durum, akademi dışı isimleri de içeriyor. Bu konuda özellikle Hollandalı Robert van Voren ilginç bir isim. Konuyla ilgili birçok ödülün sahibi ve aynı zamanda doğrudan bu konuyla ilgili bir Avrupa sivil toplum kuruluşunun da CEO'su.⁵ Neredeyse tüm hayatını ve mesleki kariyerini Sovyet psikiyatrisine adanmış olan van Voren'in makale ve kitaplarındaki iddialar ağırlıklı olarak kendi önceki yayınlarına ve kişisel görüşmelerine, dostluklarına dayanıyor.⁶ Öte yandan konuyla ilgili bazı yayınlar da neredeyse birkaç kalemin elinden çıkmış gibi duruyor.⁷ Duruma dair sık başvuru raporları ise ABD kaynaklarıncı ya da Sovyet iktidarının ideolojik anlamda hegemonya kurmakta hep zorlandığı Ukrayna kaynaklı (van Voren, 2010b).

Fabrikasyon yazılar

Makale ya da kitap yazarlarının kendi önceki yazılarına atıfta bulunması olağan karşılanabilir. Ancak farklı kitap ya da makalelerdeki paragrafları, bölümleri yeniden ve yeniden kullanmak fabrikasyon olarak tanımlanmak-

⁴ Paul Calloway'in kitabı ayrı bir yeri hak ediyor: Sovyet psikiyatrisinin içinden bilgi veriyor ve tartışmaların, süreçlerin ve gelişmelerin tamına dair ilk ağızlardan bilgi ve belge sağlıyor. Açıkçası İngilizcede (ve haliyle internette de) egemen görüşün karşısında yer alan daha kapsamlı bir kaynak yer almıyor. Kitaba öyle kolay ulaşamadığımızı da not edelim. İnternette sadece iki adet bulmak mümkündü. Öte yandan bu kapsamlı kitapla ilgili tüm psikiyatri kitaplarında sadece bir (evet, sadece bir) değerlendirme yazısı bulunduğunu da belirtelim. Kitap ve içeriğiyle ilgili tam bir yok sayma var. Ayrıca kitabın önsözünü yazan Joseph Wortis'in 1950'lerde yaşadıkları da aslında konunun çerçevesini çizmesi açısından tarihsel bir önem taşıyor: Wortis savaş sonrası Sovyetleri ziyaret eder ve ziyareti sırasındaki gözlemlerini Soviet Psychiatry (1950) isimli bir kitapta toplar. ABD'ye dönünce Amerikan Psikiyatri Birliği başkanından kitaba önsöz yazmasını ister. İster istemesine ama aradan haftalar geçmesine rağmen yanıt alamaz. Birkaç ay sonra ise karşılaştıklarında APA Başkanı kitabı yayınlamamasını salık verir. Ve hemen ardından da ABD'de McCarthy süreci başlar.

⁵ Tanım kendisine aittir: "Chief Executive of the Global Initiative on Psychiatry" - <http://www.gip-global.org/>

⁶ Bu konudaki örnekler için van Voren 2010 ve 2016'ya bakılabilir.

⁷ Örneğin Sidney Bloch ve Peter Reddaway Sovyet psikiyatrisi konusunda benzer iddiaları İngilizce işleyen üç ayrı kitabın yazarıdır: Psychiatric Terror: How Soviet Psychiatry is Used to Suppress Dissent (1977); Russia's political hospitals (1978); Soviet Psychiatric Abuse (1984).

dır. Sovyet psikiyatrisi söz konusu olduğunda ise bazen aynı kitabı farklı isimlerle yeniden basmak bile mümkün olabilmektedir.⁸ Öte yandan Robert vanVoren'in yazılarında fabrikasyonun ilginç örneklerine rastlamak da mümkün. Örneğin Sovyetler Birliği devlet başkanı olan NikitaKruşev'e atfedilen 1959 tarihli bir konuşma vanVoren'in hemen her yazısında, kitabında yeniden ve yeniden kullanılmaktadır.⁹

Belge yok, kişisel sohbet çok

Psikiyatrinin kötüye kullanımı ile ilgili belgelerin genellikle kişisel deneyimlere dayalı olduğunu belirtmiştik. Farklı yayınlarda bu kişisel sohbetlere yer verilmekle birlikte Robert van Voren yine açık ara fark atmaktadır: Sovyet psikiyatrisinin mağduru olduğu iddia edilen hemen her kişi ile yakın dostluğu ve ilişkisi bulunmaktadır: Vladimir Bukovski, Anatoly Koryagin, Pyotr Grigorenko (ayrıntılı sohbetler ve bilgiler için bkzn. vanVoren, 2010). Elbette ki bu yayınlar bir tür sözlü tarih çalışması olarak da görülebilir ancak mağdur olan kişilerin kritik beyanlarını dost sohbetlerine saklamaları dikkat çekicidir. Ki bu taraz Sovyet tarihi söz konusu olduğunda anti-Sovyetik yazında sık karşımıza çıkmaktadır: bilimden müziğe kadar her alanda “dostlar fısıldamaktadır” (Okuyan, 2017).

Sürekli kendine atıf yapmak

İddiaları kaleme alan yazarlar, aynı malzeme-

yi, birbirlerine yeniden atıfta bulunarak yeniden ve de yeniden yazıyor; hem de on yıllar boyunca (örn. olarak bkzn. Van Voren, 2010 ve van Voren, 2016). Yeni tarihli makalelerde dahi (Healey, 2014) artık tarihsel bir belge olarak kabul edilen bu yayınlara atıfta bulunuluyor. Tarih bir nevi sürekli kendi önceki yazılarına, sohbetlerine atıfta bulunan yazarlarca inşa ediliyor.

Buharlaştıran tarih

Yayınlara bir diğer özelliği de tarihselliğinin olmaması. Tarihsellik derken hem psikiyatri bilgisinin tarihselliğinden hem de psikiyatri pratiğini etkileyen toplumsal yapıların tarihselliğinden kopuk olmasını kastediyoruz. Tarihsel bir gelişim olmadan yazılan metinler Sovyet psikiyatrisinin kişisel pratikler, niyetler ve durumlar üzerinden bir polisiye olarak yazılmasına zemin hazırlıyor.

Örneğin Sovyet psikiyatrisine yöneltilen en önemli eleştirilerden bir tanesi “yavaş ilerleyen şizofreni” tanısının uygunsuz biçimde “rejim muhaliflerine” yönelik kullanıldığı iddiası (Lavretsky, 1998; van Voren, 2010a). Ancak psikiyatri içi tartışmalara, hem de Batı Avrupa'da yürüyen tanısallık, fenomenolojik ve klinik tartışmalara baktığımızda Sovyet psikiyatrisinin çerçevesini çizmeye çalıştığı bu tanının benzerlerinin hemen hemen aynı dönemde Batı Avrupa'da da tartışıldığını göstermektedir (Rzesnitzek, 2013).

Karşılaştırmalı inceleme gereksiz mi?

Önemli. Bu durumu bir örnek ile açabiliriz. Genel psikiyatri felsefesi ve fenomenolojisinin psikozla ilgili tartışmalar 20. yüzyıl başına dayanıyor (Bürge, 2008). Psikozda görülen belirtilerin hafif biçimlerinin (eşikaltı sanrılar; örneğin izlendiğini düşünme, komplo

⁸ Bloch ve Reddaway'in 1977 ve 1978 tarihli kitapları içerik olarak hemen hemen aynıdır.

⁹ Kruşev'in bu konuşmayı bir parti toplantısında yaptığı ve “Komünizme karşı bu temelde direniş çağrısı yapanlar için diyebiliriz ki... bu tarz insanların akıl durumu açık bir şekilde normal değildir” dediği öne sürülmektedir. Ancak ilginç olan şu ki Sovyet psikiyatrisi üzerine yazılan kitaplar dışında bu konuşmaya ve sözlerle rastlamak mümkün olmamaktadır.

kurulduğunu düşünme gibi düşünce ve algılama farklılıkları) birinci derece hasta yakınlarında görüldüğü iyi biliniyor. Ancak bu tür fenomenolojik özelliklerin üstünde bir süreliğine durulmuyor (Bürgy, 2008).

Amerikalı psikolog Paul E. Meehl 1962'de *şizotaksi* kavramını ortaya atıyor. Buna göre toplumun %10'luk bir kısmında şizofrenide görülen belirtilerin daha hafif formları, dalgalanan biçimde bulunabildiğine ve ortak bir genetik yatkınlığı taşıdıklarını belirtiyor (Meehl, 1962). Yine Amerikalı psikiyatrist John S. Strauss ise 1969'da psikotik belirtilerin genel toplumda bir süreklilik halinde dağılım gösterdiğini belirtiyor ve *psikoz sürekliliği* tanımını savunuyor (Strauss, 1969). İngiliz psikolog Gordon Claridge ise psikoz-benzeri yaşantılar ile yaratıcılık, kişilik ve sıra dışı algılar arasında bir ilişki olduğunu belirtiyor (Claridge, 1994).

60lardan itibaren şizofreni ve psikoz fenomenolojisi, epidemiyolojisi ve klinik görünüm-leri Batı'da daha fazla tartışılıyor ve belirsiz durumların fazlalığına, tanısal zorluklara dikkat çekiliyor (Bürgy, 2008). Benzer bir tartışmayı Sovyet psikiyatrisi içinde, özellikle de yavaş ilerleyen şizofreni tanısı etrafında görüyoruz (Calloway, 1993). Sovyetler Birliği'nde bir psikiyatrik tanı olarak kullanılan "*yavaş ilerleyen şizofreni*" de bu tanımlara çok yakın bir tartışmanın içinden ortaya çıkıyor (Calloway, 1993). Ancak iddialara neden olan yayınlarda bu eş zamanlılık ve psikoza dair tarihsel tartışmalar ihmal ediliyor.

Psikiyatrinin kendi iç gelişimi

Tarihselliğin göz ardı edilmesi psikiyatri uygulamaları ve düşüncesindeki iç gelişimin de gözardı edilmesine neden oluyor. Örneğin psikotik tablolarda tanı psikiyatri içinde hep

tartışmalı bir konu olmuştur (Bürgy, 2008). Bu nedenle özellikle 1980'li yıllarda aynı dili kullanmalarına rağmen ABDli ve İngiliz psikiyatristlerin aynı hastalara farklı tanımlar koydukları ortaya çıkmıştır (Craddock ve Mynors-Wallis, 2014). Ve sınıflandırma, yani psikiyatrik bozuklukları tanımlamada ortak ölçütlerin belirlenmesi ihtiyacı bu karmaşıklıktan çıkmıştır. Öte yandan tanısal karmaşanın azaltılması için atılan adımlar ancak 1980 sonrasında, hatta 1990'larda psikiyatrinin merkezinde yer almaya başlamıştır. Günümüzde dahi örneğin batı Avrupa'da yaşayan göçmenlere kültürel farklılıklar nedeniyle daha fazla şizofreni tanısı konduğu öne sürülmektedir (Zandi ve ark., 2010). Ancak Sovyet psikiyatrisinin yavaş ilerleyen şizofreni tanısını rejim muhaliflerinde kötüye kullandığı iddialarında bu tanısal karmaşa ve psikiyatri düşüncesinin iç tartışmaları ihmal edilmektedir (Calloway, 1993; Lavretsky, 1998). Bu çerçevede yazının son bölümünde bu tartışmaya dair psikiyatri içinden teorik bir yanıt vermeye çalışacağız.

İddiaların ardındaki güç: Sivil Toplum

"Bilimsel" anlamdaki gevşekliklerine ve ortaya attıkları iddialara dair yetersiz bilgilerine rağmen bu yayınlar, nasıl oldu da habisi bir Sovyet Psikiyatrisi imgesinin yerleşmesini sağlayabildiler? Yine oldukça uzun sayılabilecek bir yanıtı sahip olan bu soruyu kısaca yanıtlamamız iddiaların ardındaki örgütlü işleyişi görmek açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Anti-Sovyetik propagandanın psikiyatri alanında da etkili olmasını Sovyet iktidarının emperyalizm karşısında vites düşürmesi ve emperyalizmin de özellikle Avrupa'da

Sovyetleri izole etmesi yer almaktadır (Okuyan, 2016). Bu sayede Sovyetler Avrupa için yaklaşık 20 yıllık bir kesit içinde “kurta- rıcı” imgesinden “despot” imgesine geçiş yap- mıştır. Despot imgesinin Avrupa'nın zayıf işçi sınıfı bilinci üzerindeki etkisinin keşfedilmesi söz konusu imgenin hemen her alanda yara- tılmasının önünü açmıştır. Bu imge inşasının en önemli araçlarından birisi de sivil toplum olmuştur.¹⁰

Sovyetler 1975 yılında Helsinki'de Batı ile bazı ikili anlaşmalara imza atmıştır. Helsinki Nihai Senedi adı verilen anlaşmalara göre ülkeler birbirlerinin insan haklarını izlemek için söz sahibi olacaktır ve bu izlemde sivil toplum da rol alacaktır. İşte Sovyet psikiyatri- si ile başı dertte olan muhaliflerin belirmesi tam da bu döneme denk gelir. Sovyetler ideo- lojik olarak havlu atmıştır ve sivil toplum üze- rinden gelecek her tür saldırıya açık hale gel- miştir.

Feliks Serebrov, Vyacheslav Bakhmin, Irina Kaplun, Aleksandr Podrabinek gibi Sovyet karşıtı isimler Ocak 1977'de Psikiyatrinin Politik Amaçlarla Kötüye Kullanımını Araştır- ma Komisyonu'nu kurarlar. Bu grup doğru- dan Moskova Helsinki Grubu'na bağlıdır. ABD Helsinki İzleme Grubu ise Moskova Helsinki Grubu'ndan iki yıl sonra kuruluyor. Kurucula- rı ise yine Sovyet muhalifleridir. Ford Vakfı bu gruba ilk aylar için hızlıca 25.000 dolar sonraki yıllar için ise 400.000 dolar fon sağlar. Bu kuruluşun ismi zaman içinde değişir ve İn-

san Hakları İzlem Örgütü adını alır.¹¹ İnsan hakları propagandası, Sovyetler Birliği'nin kuşatılması ve abluka altına alınması politi- kasında, soğuk savaş döneminin son aşama- sının ideolojik harcını oluşturuyordu. 1970'- lere dek Sovyet Psikiyatrisi Batılı yazarlarca övülüyordu: Toplum servisleri, gündüz bakım üniteleri, rehabilitasyon olanakları ve uzun süreli psikiyatrik yatışların kısıtlanması gibi konularıyla. Ancak tüm bu örgütlü süreçle birlikte Sovyet Psikiyatrisine bakış hızlıca değişir. Tüm tutuklu muhaliflerin üçte birinin psikiyatri servislerinde tutulduğu propagan- dası iddiaların merkezine oturur. Görece yüksek gibi görünen bu orana dair sayılar ise belirsiz bırakılır (Slovenko, 2002). Hâlbuki, en ağır eleştirilerin rakamları bile 1962-1984 arasında psikiyatri servislerine en fazla 500 muhalif kişinin yatırıldığı yönündedir. Nüfu- su 200 milyon olan ve etkin muhalif nüfusu da 500.000 olan bir ülkede yaklaşık 20 yıllık ke- sitte 500 kişi (Calloway, 1993).

Aynı dönemde Joseph Wortis gibi, varolan tartışmaların bir kaşık suda kopartılan fırtına olduğunu söyleyenler ise baskı görüyordu (Calloway, 1993). Ve tüm tartışmaların oda- ğında ise bir tür simge olarak yavaş ilerleyen şizofreni tanısı duruyordu.

Yavaş ilerleyen şizofreni

Özgün Rusça adı *Vialotekushaya* olan bu tanı Türkçeye “yavaş ilerleyen” olarak çevrilebilir. Aslında Vialotekushaya teriminin ilk kullanı- mı 1930larda başlıyor ve belli belirsiz sınır durumları tanımlamak için tercih ediliyor (Calloway, 1993). Ancak tanısallık kullanımın yerleşmesi ve artması uzun yıllar Sovyet Psi- kiyatri kurumunun başında yer alan psikiyat- rist Andrei Snezhnevsky'e atfediliyor

¹⁰ Harmel Doktrini, Helsinki süreci ve insan hakları konusu için bkzn. NATO'suz olmaz! soL Portal, 02.04.2007. <http://arsiv.sol.org.tr/index.php?yazino=9492>

¹¹ Reel sosyalizmin baş etmekte zorlandığı bu örgütlü saldırı için bkzn. Doğu Avrupa'da NATO: Faşizm-sivil toplum el ele, karşı devrime! soL Portal, 02.04.2007. <http://arsiv.sol.org.tr/index.php?yazino=9582>

(Rzesnitzek, 2013). Makalelerde, genellikle psikiyatri alanındaki her uygulamayı tek başına belirleyen, hatta muhaliflere kurulan psikiyatrik komployu tek başına organize eden kişi olarak tasvir edilen (*psikiyatrinin Stalin'i*) Snezhnevsky en azından titiz bir klinisyene benziyor diyebiliriz (Calloway, 1993). Çünkü Vialotekushaya ile ilgili literatüre düzenli katkıda bulunuyor, olgu bildirimleri hazırlıyor ve konuyla uzun yıllar ilgileniyor. Şizofreni ile ilgili uzun yıllara yayılan deneyimlerini 1986'da bir monograf olarak yayınlıyor (Calloway, 1993).

Bu monografa göre Vialotekushaya şizofreni yelpazesi içinde görülüyor. Belirtilerin dalgalı bir seyir gösterdiği, yıllar içinde belirleyici olan özelliklerin değişebildiği ve oldukça yavaş ilerleyen klinik tablonun ancak yıllar içinde oturduğu belirtiliyor (Calloway, 1993). Psikotik belirtiler, özellikle de sanrılar klinik tabloya genelde sonradan ekleniyor. Kişiler uzun yıllar işlevsel kalabiliyor ama genelde toplumdan uzak, kendi halinde olma eğilimi gösteriyorlar. Bu temel özelliklere ek olarak dalgalanmalar gösteren belirgin duygusal zorlanmalar, kişiliğin özünde bozulmalar ya da farklılaşmalar, afektif belirtiler ve hipomaniler ile obsesyonlar ve hipokondrilerde tabloya eşlik edebiliyor (Rzesnitzek, 2013). Tanımlamanın içinde “*Sovyet toplumsal düzenine karşı gelmek*” gibi bir kriter yer almıyor (iddia için bkzn. vanVoren, 2010b). Daha çok bu kişilerin toplumsal ilişkilerde yaşadıkları uyum sorunları ve zorluklara vurgu yapılıyor.

Sovyet psikiyatrisi Vialotekushaya tanısını klinik uygulamada kullanıyor ancak söz konusu tanının örneğin aynı zamansal dilimde Batı Avrupa ülkelerinde kullanılan ve benzer

klinik özellikler gösteren histerik psikoz, şizotipi, gizli (latent) şizofreni gibi tanılardan daha fazla kullanıldığına dair herhangi bir kayıt ya da izlenim bulunmuyor (Rzesnitzek, 2013). Koparılan fırtınaya bakacak olursak binlerce kişinin bu olumsuzluktan etkilendiği düşünülebilir. Ancak Vialotekushaya tanısı ile sözkonusu dönemlerde psikiyatri hastanesine yatırılan insan sayısı farklı kaynaklara göre yaklaşık 350 kişi. Paul E. Meehl'in oranları göz önünde bulundurulursa bu sayının daha fazla olması gerektiği bile düşünülebilir.¹³

Sonuç

Gerek bilimsel yayınlarda gerekse yazılı basında Sovyetler Birliği'nde psikiyatrinin siyasi amaçlarla kötüye kullanıldığına dair birçok yayın bulunmaktadır. Bu yayınlarda özellikle Sovyet psikiyatri uygulamalarının ve özellikle de yavaş ilerleyen şizofreni tanısının rejim muhalifi siyasi aktivistleri sindirmek, zorla hastaneye yatırmak ve istem dışı tedavi etmek gibi uygulamalarda kötüye kullanıldığını öne sürmektedir. Bu makalede, söz konusu yayınlar ele alınarak bu iddialar değerlendirilmiştir. Söz konusu yayınların ortak yedi özelliği aslında ortada örgütlü bir saldırı olduğunu düşündürmektedir.

¹³ Sayılarla ikna olanlar için bir de hesap yapalım: 70'lerde Sovyet iktidarına muhalif olan insan sayısını 500.000 kişi civarında olduğu düşünülüyor. Meehl'in öne sürdüğü oranlar göz önüne alınacak olursa bu muhalif kesim içinde yaklaşık 50.000 şizotaksik bireyin bulunması beklenecektir. Ancak bu toplamın büyük kısmının eşikaltı ve farklı derecelerde işlevsel olduğu düşünülürse sadece %1'lik bir kesimin gündelik hayatında, insan ilişkilerinde farklı aksamalar yaşadığı düşünülebilir. Bu durumda muhalif kesimlerin içinde gündelik ve toplumsal yaşantısında farklı derecelerde sorunlar yaşayan en az 5000 kişinin bulunması gerekir. Bu kişilerin de ancak %10'unun tıbbi ve adli sorun yaşayacağı düşünülürse en az 500 muhalifin Vialotekushaya tanısı ile psikiyatri hastanelerine yatması beklenebilir. Farklı Batılı kaynaklarca belirtilen sayılar ise bu rakama yakın olmakla birlikte altındadır.

Bulgularımız ve işaret ettiğimiz kesişmeler bazı yöntemsel *kısıtlılıklar* göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Birincisi yaşanan döneme ve olaylara dair Sovyet kaynaklarına ulaşamamıştır. Bu konudaki en büyük sorun Rusça belgelerin incelenmesi ile ilgilidir. Sovyet belgeleri ve değerlendirmelerine ancak İngilizceye yansıdığı kadar ulaşılabilmiş ve değerlendirilmiştir. İkincisi bu makalede Sovyet psikiyatrisinin sadece bir dönemine ve sadece sınırlı sayıdaki gelişmelere odaklanmıştır. Bu nedenle Sovyet psikiyatrisinin gelişimi, yaslandığı kuramsal çerçeve ve hayata geçirdiği uygulamalar yer almamıştır. Sovyet psikiyatrisinin temel özellikleri eksik kalmıştır. Bu eksikliğin ancak bir başka yazı (ve hatta kitap) ile giderilebileceğini düşünüyoruz. Üçüncüsü her ne kadar Sovyetler Birliği artık (ne yazık ki) geçmişte kalmış olsa da reel sosyalizm söz konusu olduğunda “soğuk savaş” atmosferi ve tarzı devam etmektedir. Sovyet psikiyatrisi ile ilgili her tür belge, bilgi ve yaklaşım da bu süregiden atmosferden etkilenmektedir.

Kısıtlılıklara rağmen ulaştığımız bilgiler Sovyet psikiyatrisinin özellikle birkaç kişi ya da kuruma dayanan örgütlü bir saldırı ile karşı karşıya kaldığı yönündedir. Sovyetler, psikiyatri kurumlarının yanı sıra Komünist Parti merkez kurulları da dâhil olmak üzere yaşanan süreci anlamaya, çözümlemeye ve müdahale etmeye çalışmıştır. Ancak döneme damga vuran iki eğilim, birincisi Sovyet sosyalizminin ideolojik ve siyasal tıkanıklığı, ikincisi de Sovyet imgesi etrafında özellikle Batı Avrupa'da oluşmuş olan daha geniş soru işaretleri nedeniyle Sovyet psikiyatrisinin üstündeki kötü algı yerleşiklik kazanmıştır. Sonuç olarak yaşanan “örgütlü” süreçle başedilememiş ve tarih soru işaretiyle geride kalmıştır.

Kaynaklar

- Bürge, M., 2008. The Concept of Psychosis: Historical and Phenomenological Aspects. *Schizophr Bull.* 34: 1200-10.
- Calloway, P., 1993. Russian/Soviet and Western. *Psychiatry: A Contemporary Comparative Study*. New York: Wiley.
- Claridge, G., 1994. Single indicator of risk for schizophrenia: probable factor likely myth? *Schizophr Bull.* 20: 151-68.
- Craddock, N., Mynors-Wallis, L., 2014. Psychiatric diagnosis: impersonal, imperfect and important. *Br J Psychiatry*. 204: 93-5.
- Healey, D., 2014. Russian and Soviet forensic psychiatry: troubled and troubling. *Int J Law Psychiatry*. 37: 71-81.
- Lavretsky, H., 1998. The Russian concept of schizophrenia: A review of the literature. *Schizophr Bull.* 24: 537-57.
- Meehl, P.E., 1962. Schizotaxia, schizotype, schizophrenia. *American Psychologist*, 17: 827-38.
- Okuyan, K. 2016. Sovyetler Birliği'nin Çözülüşü Üzerine Anti-Tezler. 4. Baskı. Yazılama Yayınevi, İstanbul.
- Okuyan, K., 2017. Devrimin Müziği, Müzikte Devrim: Sovyetler Birliği'nin Klasikleri. 100. Yılında Büyük Ekim Devrimi içinde. Ed. E. Zeynep Güler, Nevzat Evrim Önal. İstanbul: Yazılama Yayınevi, sf.415-433.
- Rzesnitszek, L., 2013. "Early Psychosis" as a mirror of biologist controversies in post-war German, Anglo-Saxon, and Soviet Psychiatry. *Front Psychol.* 4: 481.
- Slovenko, R., 2002. Psychiatry was abused systematically in the Soviet Union, there is no doubt about it. *J Am Acad Psychiatry Law*. 30: 457-8.
- Strauss, J. S., 1969. Hallucinations and delusions as points on continua of function. Rating scale evidence. *Arch Gen Psychiatry*. 21: 581-6.
- United States Delegation to Assess Recent Changes in Soviet Psychiatry, 1990. Report of the U.S. Delegation to Assess Recent Changes in Soviet Psychiatry. *Schizophr Bull.* 15: 1-79.
- van Voren, R., 2010a. Political abuse of psychiatry: An historical overview. *Schizophr Bull.* 36: 33-5.
- van Voren, R., 2010b. Cold War in Psychiatry: Human Factors, Secret Actors. Rodopi Publishing, Amsterdam.
- van Voren, R., 2016. Ending political abuse of psychiatry: where we are at and what needs to be done. *BJPsych Bull.* 40: 30-3.
- Wortis, J. 1950. Soviet Psychiatry. Williams and Wilkins.
- Zandi, T., 2010. First-contact incidence of psychotic disorders among native Dutch and Moroccan immigrants to the Netherlands. *Schizophr Res.* 119: 27-33.